

JACOB FLEISCHMANN – POZNATI BJELOVARSKI KNJIŽAR, NAKLADNIK I TISKAR DRUGE POLOVICE 19. STOLJEĆA

ZORKA RENIĆ

Medicinska škola Bjelovar
Poljana dr. Franje Tuđmana 8
HR – 43 000 Bjelovar
zorkarenic@gmail.com

Prethodno priopćenje

Preliminary communication

Primljeno / Received: 20. 7. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 2. 11. 2024.

TINA GATALICA

Nikole Jurišića 2 b
HR – 43 000 Bjelovar
gatalicatina@gmail.com

VALERIJA TURK-PRESEČKI

Medicinska škola Bjelovar
Poljana dr. Franje Tuđmana 8
HR – 43 000 Bjelovar
turkvaleria@gmail.com

Sažetak: Rad donosi nove spoznaje o životu i radu Jacoba Fleischmanna, prvog bjelovarskog tiskara, knjižara i nakladnika koji je djelovao od 1875. do 1902. Analizira se njegova nakladnička i tiskarska ostavština s osvrtom na najvažnije objavljene publikacije. Naglašen je i Fleischmannov doprinos razvoju bjelovarske židovske zajednice kao i njegova uloga u političkom, gospodarskom, društvenom i kulturnom životu Bjelovarsko-križevačke županije.

Cljučne riječi: Bjelovar u 19. stoljeću, Jacob Fleischmann, tiskarstvo, Židovi

UVOD

Povijesti zapravo i nema mimo i izvan životopisa.

Thomas Hobbes

Brojni znanstveni i stručni članci analiziraju stanje u Bjelovaru krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Razvidno je da se autori slažu kako je to bilo svojevrsno »zlatno razdoblje« razvoja grada.¹ Grad je nakon razvojačenja Vojne krajine i Varaždinskog generalata 1871. godine postao upravno, gospodarsko i kulturno središte te su napredak i prosperitet zamjetni na brojnim područjima.

Tiskarska djelatnost u Bjelovaru uvjetovana je ovim razvojem i nastojala je slijediti rastuće potrebe građanske uprave, administracije i lokalnog stanovništva. Međutim, proces je dvosmjernan jer je tiskarstvo uvelike doprinijelo i ukupnom razvoju grada. Prvi bjelovarski tiskari poticali su obrazovanje, pismenost i čitateljsku kulturu, podržavali rad ustanova, udruga i društava, posredovali različite političke stavove i znanstvene spoznaje te aktivno sudjelovali u modernizaciji građanskog sloja koji je u 19. stoljeću bio u punoj društvenoj i političkoj afirmaciji. Opsežna bibliografija *Pregled bjelovarskog tiskarstva do 1940.*² daje odgovor na pitanje što

¹ Hrvoje Petrić, Željko Holjevac, Željko Karaula, *Povijest Bjelovara: od početka naseljavanja do kraja Domovinskoga rata* (Zagreb-Bjelovar: Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Bjelovaru, 2013.)

² Zorka Renić, Tina Gatalica, *Pregled bjelovarskog tiskarstva do 1940. Bibliografija* (Zagreb-Bjelovar: Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Bjelovaru, 2016.)

se tiskalo u gradu, ali otvara i pitanje koliki je u tome bio doprinos pojedinih gradskih tiskara. Ovaj rad donosi nove spoznaje o životu i djelovanju Jacoba Fleischmanna – prvog bjelovarskog tiskara, knjižara i nakladnika. U radu se analizira njegova uloga u razvoju grada i prati životni put čovjeka koji se u kratkom vremenu dokazao svojom poduzetnošću, upornošću i znanjem te iza sebe ostavio uhodanu i razvijenu tiskarsku i nakladničku djelatnost.

BIOGRAFSKE CRTICE

Jacob (Jacques, Jakov) Fleischmann pripada prvim Židovima koji se u drugoj polovici 19. stoljeća doseljavaju u Bjelovar i ostala područja bivše Vojne krajine.³ Iako je udio Židova u ukupnom broju gradskog stanovništva bio malen,⁴ oni ubrzo postaju važan i progresivan dio gospodarskog, društvenog i kulturnog života Bjelovara.

Fleischmann je vjerojatno u Bjelovar stigao 1871. godine kao dvadesetogodišnji mladić odmah nakon razvojačenja Vojne krajine. U knjizi rođenih Židovske općine Bjelovar nalazimo podatak da je rođen 1851. godine.⁵ Iako među zabilježenim podacima nedostaje mjesto i datum njegova rođenja, može se smatrati pouzdanim zaključak da se Fleischmann ipak nije rodio u Bjelovaru. Tome u prilog ide podatak da prema popisu stanovništva iz 1857. godine u Bjelovaru nije registriran nijedan Židov.⁶ Na moguće mjesto njegova rođenja upućuje drugi izvor. U radu Melite Švob »Židovski brakovi nekad i danas« nalazimo podatke o sklopljenim brakovima u zagrebačkoj Židovskoj općini od 1858. do 1879.

godine. Prema ovom izvoru Jacob Fleischmann oženio je 1877. godine Rosu Schlesinger, porijeklom iz Kaniže. Kao mjesto njegova porijekla navedena je Dâmbovița [di'mbovica], županija u južnoj Rumunjskoj.⁷ U dokumentu stoji da je Fleischmann 1877. godine imao 28 godina te prema ovome podatku godina njegova rođenja pomiče se na 1849. ili vjerojatnije 1850. godinu. Tome u prilog ide i »Nekrolog« objavljen povodom njegove smrti u *Tjedniku bjelovarsko-križevačkom* od 25. listopada 1902. u kojem se navodi da je »Fleischmann Jakob, ovdašnji knjižar i tiskar, umro nakon duge i teške bolesti u Stenjevcu navršivši 52. godinu života svoga.« Iz spomenutog Nekrologa doznajemo da vjerojatno nije imao djece jer ostavlja za sobom samo »neutješivu i ras-civiljenu udovu.«⁸

U *Narodnim novinama* u rubrici *Umrli u Zagrebu: od 25 listopada do 1. studenoga 1902.* uz ostale umrle u tome razdoblju naveden je i »Jaques Fleischmann, knjižar, 53 god.« Uz njegovo ime stavljena je i napomena da je »iz zavoda za umobolne u Stenjevcu prevezen u Mirogoj na pokop«.⁹

U Matičnoj knjizi umrlih Židova Bogoštovne općine Zagreb (1879. – 1904.) zabilježeno je mjesto njegova rođenja, zanimanje, datum smrti, dob u trenutku smrti, mjesto i uzrok smrti te mjesto pokopa. Ovaj dokument potvrđuje da je knjižar Jacob Fleischmann rođen u Dâmboviți (Rumunjska), a umro je od upale pluća 23. listopada 1902. u 53. godini u Stenjevcu u zavodu za umobolne, a pokopan je na zagrebačkom groblju Mirogoj.¹⁰

Zanimljive crtice iz privatnog života, poput opisa Fleischmanna kao markantnog lika omiljenog među

³ Prema strogim vjerskim pravilima austrijske vlasti, protestanti i Židovi su sve do razvojačenja Vojne krajine imali zabranu boravka na ovom području i tu su se, osim nekoliko izuzetaka, mogli zateći samo kao putujući trgovci. Na navedeno područje Židovi se počinju doseljavati nakon 1868. godine, odnosno nakon Austrijskog temeljnog zakona od 21. prosinca 1867. kojim je proglašena ravnopravnost Židova. Više o tome: Mladen Medar, »Prilog istraživanju povijesti Židova u Bjelovaru«, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, vol., br. 1 (Bjelovar, 2007), str. 161-177, Ljiljana Dobrovšak, »Brojčano stanje Židova na području Bjelovarsko-križevačke županije (1857. – 1918.)«, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, vol., br. 4 (Bjelovar, 2011), str. 205-235, Željko Karaula, »Prilog poznavanju najranije židovske zajednice u Bjelovaru do izgradnje prve sinagoge 1881. godine«, *Podravina*, vol.12, no. 23 (Koprivnica, 2013), str. 150-159.

⁴ Prema Popisu stanovništva iz 1880. godine Bjelovar je brojao 4671 stanovnika, a od toga je bilo 97 Židova. Milovan Zoričić, *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb: Statistički ured Kr. Hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 1883)

⁵ Državni arhiv Bjelovar (dalje kao HR-DABJ). Fond 592 zbirka matičnih knjiga židovskih bogoštovnih općina (1784. – 1944.) Bjelovar, Daruvar, Križevci.

⁶ Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857., (Wien: Kaiserlich-Königlichen Hof und Staatsdruckerei, 1859), str. 172. Dostupno na: <https://archive.org/details/statistischebers00aust> (pristup 23. ožujka 2022. godine).

⁷ Melita Švob, »Židovski brakovi nekad i danas«. Dostupno na: <https://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs/bitstream/handle/123456789/1780/MelitaŠvobŽidovskiBrakoviIIRastaveOCR.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (pristup 21. ožujka 2022. godine).

⁸ »Nekrolog«, *Tjednik bjelovarsko-križevački* (25. listopada 1902), str. 2.

⁹ »Umrli u Zagrebu: od 25. listopada do 1. studenoga 1902.« *Narodne novine*, br. 252 (3. studenoga 1902), nepaginirano.

¹⁰ Državni arhiv Zagreb (HR-DAZG). Matična knjiga umrlih Židova Bogoštovne općine Zagreb (1879. – 1904.) Matična knjiga umrlih Židovske bogoštovne općine Zagreb 1878.-1904., upis 63/1902. – Jakov Fleischmann. Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga, M-658.

ženama, mogu se pronaći u memoarskim zapisima Milana Rojca.¹¹

nalazio se na raskrižju današnje Strossmayerove ulice i Ulice Andrije Kačića Miošića.¹⁵

FLEISCHMANN I BJELOVARSKA ŽIDOVSKA ZAJEDNICA

Iako nije poznato kada je Fleischmann doselio u Bjelovar, znamo da je već nakon 1875. godine, kada s radom počinje tiskara i knjižara, bio poslovno, društveno i politički vrlo aktivan u gradu.¹² Njegovi suvremenici su ga opisivali kao časnog, poduzetnog, vrijednog i naprednog građanina. Imao je odlučujuću ulogu u okupljanju bjelovarskih Židova, osnivanju Židovske općine Bjelovar i izgradnji prvog židovskog hrama – sinagoge. O tome najbolje svjedoči »Spomenica« objavljena povodom svečanog otvorenja novoizgrađene sinagoge u Bjelovaru 19. rujna 1881. godine. Spomenicu pod nazivom *O povijesti židovske vjerske zajednice Belovar (Hrvatska)* napisao je židovski jezikoslovac Moritz Grünwald¹³, bjelovarski rabin od 1881. do 1884. godine, a znakovito ju je posvetio »čovjeku koji je uvelike zaslužan za osnivanje vjerske zajednice u Belovaru, gospodinu Jacquesu Fleischmannu« kojemu »treba zahvaliti da se Belovar u Izraelu danas smatra vjerskom zajednicom.«¹⁴

Židovska vjeroispovjedna općina u Bjelovaru osnovana je 23. veljače 1877. godine, a Jacob Fleischmann izabran je za njenog predsjednika 6. siječnja 1878. godine. Tu je dužnost obnašao 25 godina. Za vrijeme njegova predsjednikovanja u Bjelovaru je izgrađena sinagoga i uređeno je židovsko groblje. Grünwald navodi da je hram imao 100 sjedećih mjesta za muškarce i 80 za žene. Izgled hrama poznat je zahvaljujući crtežu gradskog inženjera Srećka Smočinskog iz 1901. godine, a

SUDJELOVANJE U POLITIČKOM, GOSPODARSKOM I DRUŠTVENOM ŽIVOTU GRADA

Iako su na području općine Židovi posjedovali nekretnine i plaćali porez, mnogi su morali dugo čekati da im gradsko zastupstvo prizna zavičajnost, tj. pripadnost općini. Tako je bilo i s Fleischmannom. Zapisi sjednica Gradskog poglavarstva iz 1880. godine svjedoče o zamolbi Jakova Fleischmanna da bude primljen u općinski savez, ali zastupnici gradskog poglavarstva u više navrata su odbijali njegov zahtjev.¹⁶ Iako se u izvornim dokumentima ne obrazlaže razlog odbijanja, objašnjenje je moguće iščitati iz ondašnjih zakonskih propisa. Prema Zakonu o uređenju zavičajnih odnosa iz 1880. zavičajnost je u hrvatskim općinama mogla dobiti osoba koja je bila ugarsko-hrvatski državljanin. Prvo se stjecalo pravo općinstva za što je trebalo deset godina boravka u općini/gradu ili kupnja nekretnine. Zavičajno se pravo stjecalo rođenjem, udajom, izričitim primanjem u zavičajnu svezu, naseljavanjem ili stalnim namještenjem u službi. Postupak za prijem u zavičajnost pokretao se kod gradskog poglavarstva. Kandidat je trebao dokazati da je sposoban uzdržavati sebe i obitelj te da je »poštena života«.¹⁷ Godine 1880. godine Fleischmann još uvijek nije boravio deset godina u Bjelovaru pa je to mogao biti pravni razlog za odbijanje zavičajnosti.

No, Fleischmann je bio uporan i u prvom redu radišan. Iz godine u godinu sve je više razvijao obrt te poslovno surađivao s najutjecajnijim ljudima grada – načelnicima Cuvajem i Blaževcem, županima Davido-

¹¹ Milan Rojc, *Oko mene - Milan Rojc i Bjelovar 1879.-1906./ Karaula, Željko (ur.)*. (Bjelovar: Tiskara Horvat, 2011), str. 289.

¹² Željko Karaula, *Židovi u Bjelovaru od doseljavanja do Holokausta* (Zagreb, Družba Braće Hrvatskoga Zmaja, 2023), str. 128.

¹³ Grünwald, Moritz (Ungarisch Hradisch, Moravia, 1853 – London, 1895), židovski lingvist i rabin. Od 1881. do 1884. služi kao rabin u Bjelovaru, od 1884. do 1887. je bio rabin u češkom Pišeku, a u razdoblju od 1887. do 1893. od mjesta Jung-Bunzlau. Poslije toga postaje glavni rabin u Bugarskoj, sa sjedištem u Sofiji. Grünwald je bio poznati lingvist i član nekoliko znanstvenih društava, uključujući i Société de Numismatique et d'Archéologie. Grünwald Moritz, *Židovski biografski leksikon*. Dostupno na: <https://zbl.lzm.k.hr/?p=172> (pristup 30. lipnja 2024. godine), Karaula, *Židovi u Bjelovaru od doseljavanja do Holokausta*, str. 36.

¹⁴ Karaula, »Prilog poznavanju najranije židovske zajednice u Bjelovaru od izgradnje prve sinagoge 1881. godine«, str. 154. Isti, *Židovi u Bjelovaru od doseljavanja do Holokausta*, str. 37.

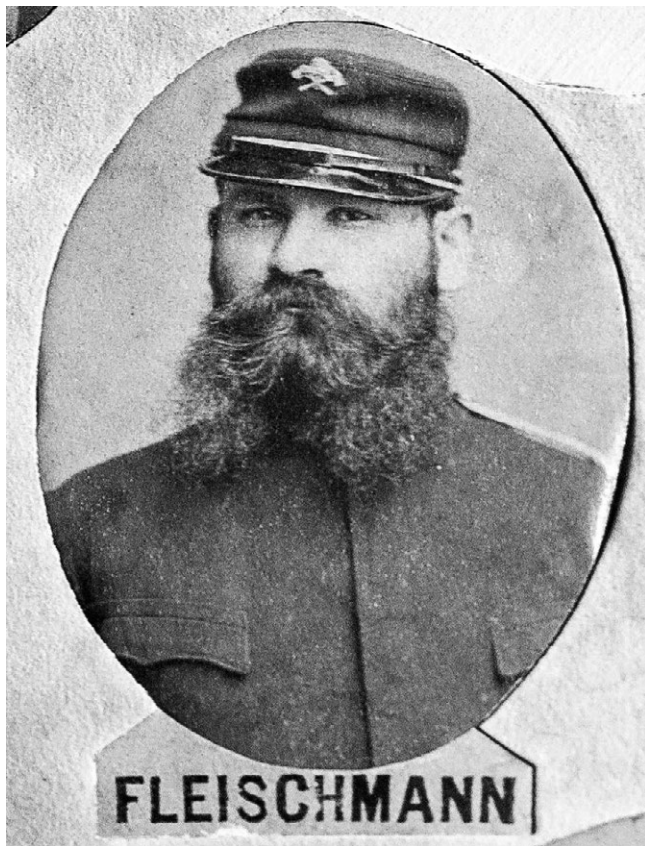
¹⁵ Medar, »Prilog istraživanju povijesti Židova u Bjelovaru«, str. 164-165, Karaula, *Židovi u Bjelovaru od doseljavanja do Holokausta*, str. 34.

¹⁶ Državni arhiv Bjelovar (HR DABJ) 2. Poglavarstvo grada Bjelovara - Bjelovar (1871.-1918.); 1871.-1918., Zapisnici sjednica gradskog zastupstva 1876. – 1880. knj. br. 7.

¹⁷ Dalibor Čepulo, »Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868.-1918. – pravni i politički vidovi i poredbeni motrišta«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol 49, br. 6 (Zagreb, 1999), str. 797.-805. Mladen Medar, »Prilog istraživanju povijesti Židova u Bjelovaru«, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, vol., br. 1 (Bjelovar, 2007), str. 161-177.

Slika 1. Svečano otvorenje Bjelovarskog kolodvora i puštanje u promet pruge Bjelovar – Križevci 28. srpnja 1894. Na fotografiji se nalazi i Jacob Fleischmann. Zbirka fotografija i albuma (Povijesni odjel) Gradski muzej Bjelovar

Slika 2. Fleischmann je bio član bjelovarskog Dobrovoljnog vatrogasnog društva. Zbirka fotografija i albuma (Povijesni odjel) Gradski muzej Bjelovar

vićem, Budisavljevićem, Kukuljevićem i Georgijevićem te ravnateljima škola Krambergerom, Strohalom, Fleischerom i Markovićem. Sudjelovao je na brojnim strukovnim izložbama i dobivao nagrade za svoje tiskarsko umijeće. Bio je član školskih odbora, kulturnih i dobrovoljnih društava grada pa ne čudi podatak da je naposljetku postao i gradski zastupnik. Godine 1894., za vrijeme drugoga mandata načelnika Sime Blaževca, izabran je u prvom zastupništvu, a uz njega su izabrani i odvjetnik Milan Rojc, trgovac Filip Omčikus, tvorničar Nikola Mark i posjednik Ivan Dörwald.¹⁸ Bio je direktno uključen u upravu grada, u izradu godišnjih proračuna, raspisivanje općinskih poreza i drugih davanja za javne gradske potrebe, imenovanje općinskih činovnika, upravljanje općinskom imovinom, poslovima redarstva, školstva, zdravstva i komunalija. Mandat gradskog zastupnika trajao je u pravilu šest godina. U zapisniku sa sjednice Gradskog poglavarstva od 20. travnja 1900. godine navedeno je da je još uvijek bio zastupnik.¹⁹

Fleischmann je bio i u ravnateljstvu Bjelovarske štedionice (utemeljene 1872.) u kojem je bila uključena politička i gospodarska elita grada te neki zagrebački i strani investitori. Na dvije sačuvane fotografije snimljene 28. srpnja 1894. godine, povodom svečanog otvorenja Bjelovarskog kolodvora i puštanja u promet pruge Bjelovar – Križevci, među gradskim zastupnicima i bjelovarskom elitom na fotografiji nalazimo i Jacoba Fleischmanna. Prema vijestima objavljenim u *Tjedniku bjelovarsko-križevačkom* godine 1892. izabran je za predsjednika obrtničke Okružne blagajne.²⁰ Također, sudjeluje u radu Dobrovoljnog vatrogasnog društva. Bio je član Upravnog odbora Hrvatskog pjevačkog društva »Dvojnice« gdje je, kako navodi pisac »Nekrologa« u *Tjedniku bjelovarsko-križevačkom*, »često puta pjevao solo svojim lijepim tenorom.«

¹⁸ »Gradski izbori«, *Tjednik bjelovarsko-križevački* (Bjelovar, 27. siječnja 1894), str. 2.

¹⁹ Državni arhiv Bjelovar (HR DABJ) 2. Poglavarstvo grada Bjelovara - Bjelovar (1871.-1918.); 1871.-1918., Zapisnici sjednica gradskog zastupstva 1876. – 1880. knj. br. 7.

²⁰ »Okružna blagajna«, *Tjednik bjelovarsko-križevački* (Bjelovar, 17. rujna 1892), str. 2.

Slika 3. Razglednica Preradovićeve ulica 1913. Razglednice grada Bjelovara HR-DABJ 540.1

PRVI BJELOVARSKI TISKAR, KNJIŽAR I NAKLADNIK

Jacob Fleischmann ostat će zapamćen kao utemeljitelj prve bjelovarske tiskare koja je objedinjavala knjižarsku, nakladničku i tiskarsku djelatnost. S radom je započela 1875. godine, a službeno je registrirana 1877. godine kao »Jacques (Jakov) Fleischmann – trgovina knjigah, papira, pisaćeg materijala, tiskanice, litografije i knjigovezstvo u Belovaru.«²¹

Tiskara se nalazila u samom središtu grada u Preradovićevoj ulici na broju 7 (današnja Bipa), a Fleischmann je vodi sve do svoje smrti 1902. godine. Tiskaru je 1903. godine preuzeo Lavoslav Weiss, a nakon njega Filip Lipšić. Radilo se o svojevrsnoj kulturnoj zgradi bjelovarskog tiskarstva i knjižarstva jer se u njoj nepreki-

nuto odvijala knjižarska i tiskarska djelatnost od 70-ih godina 19. st. pa sve do početka Drugog svjetskog rata.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća razvoj tiskarske djelatnosti usko je povezan s društvenim previranjima, demokratizacijom i modernizacijom društva te s tehnološkim promjenama. U tom razdoblju tiskarstvo prerašta iz zanatske djelatnosti u industriju. Povećala se brzina tiska, uveo se višebojni tisak, fotografija te različite vrste papira.²²

Bjelovarski tiskar, nakladnik, knjižar i knjigoveža Jacob Fleischmann počinje s radom u vrijeme kada je na ovim prostorima postojalo vrlo malo tiskara.²³ Njegov se rad poklapa, kako to Klaić naziva, sa sjajnim razdobljem hrvatskog tiskarstva i knjižarstva od 1875. do 1903. godine.²⁴ O razvoju i potrebama bjelovarskog tiskarstva svjedoči popis učenika i zanimanja za koja su

²¹ HR-DABJ, Trgovački registar za inokosne tvrtke od 1876. do 1942. Sudbenog stola Bjelovar. Bjelovar, knj. 1, sign. HBJ 81, A.2.1.2. 103, str. 62, br. 123.

²² Tiskarstvo je termin kojim su obuhvaćene sve srodne djelatnosti i tek u 20. stoljeću dolazi do razdvajanja profesija i aktivnosti vezanih uz autorstvo, tiskarstvo, knjižarstvo, nakladništvo i slične djelatnosti.

²³ Primjerice, 1859. u Hrvatskoj zabilježeno svega 12 tiskara. Miroslava Despot, *Industrija i trgovina građanske Hrvatske 1873–1880: prilog gospodarskoj povijesti Hrvatske u doba banovanja Ivana Mažuranića* (Zagreb: JAZU, 1979), str. 245–246.

²⁴ Vjekoslav Klaić, *Knjižarstvo u Hrvata: studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige* (Zagreb: Tisak i naklada Knjižare St. Kugli, 1922), str. 74.

Tablica 1. Popis digitaliziranih knjiga koje je tiskao Jacob Fleischmann

AUTOR	NASLOV	POVEZNICA
Moritz Grünwald	Zur Geschichte der jüdischen Cultusgemeinde Belovar (Kroatien): Festschrift zur Einweihung der neuerbauten Synagoge am 19. Sept. 1881. (1881)	https://www.europeana.eu/eu/item/233/urn_nbn_de_hebis_30_180013258008
Vjekoslav Košćević	Nekoliko opazaka o uzgoju (1899)	http://library.foi.hr/knjige/knjiga1.aspx?B=1&C=X01635&fl=t
Ernest Kramberger	Petar Ilinić uznik čaklovački: pripoviest iz dobe turskoga gospodstva (1888)	http://library.foi.hr/knjige/knjiga1.aspx?B=1&C=X01638&fl=t
Gotthold Ephraim Lessing; preveo Rudolf Strohal	Misogyn ili neprijatelj žena: komedija u tri čina (1895)	https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X01633&P=
Sabrao: Vjekoslav Klemen	Pjesmarica crkvenih nabožnih pjesama: posvećena Majci Božjoj lurdskoj (1891)	http://library.foi.hr/knjige/knjiga1.aspx?B=1&C=X01640&fl=t
Sabrao i priredio: Vjekoslav Klemen	Prigodni govori (1888)	http://library.foi.hr/knjige/knjiga.aspx?C=2011&broj=1
Matija Antun Relković; za porabu školsku priredio Rudolf Strohal	Satir iliti divlji čovik (1895)	http://library.foi.hr/knjige/knjiga1.aspx?B=1&C=X01645&fl=t
Jonathan Swift; preveo i priredio Rudolf Strohal	Gulliverov put u zemlju Liliputanaca (1901)	http://library.foi.hr/knjige/knjiga1.aspx?B=1&C=X01628&fl=t
Marijan Vuković	Učitelj i škola: knjiga za pučke učitelje (1885)	http://library.foi.hr/knjige/knjiga1.aspx?B=1&C=X01650&fl=t

se školovali u Šegrtskoj školi iz kojeg se može saznati da se u Bjelovaru naukovalo za niz obrtničkih zanimanja, a među kojima su zastupljena i zanimanja potrebna za knjigovežnice i tiskare – slovoslagari, knjigoveže, knjigotiskari, tiskari.²⁵ U dosadašnjoj literaturi, posebice »Bibliografiji bjelovarskog tiskarstva«²⁶, popisane su i opisane 92 publikacije koje su tiskane u Fleischmannovoj tiskari, a od kojih je šest na njemačkom jeziku. Od cjelokupnog broja devet je djela do sada digitalizirano (tablica 1).

Većina autora bili su istaknuti bjelovarski učitelji i profesori, ravnatelji škola, školski nadzornici (savjetnici), liječnici, teolozi, filozofi i pravnici. Knjige potpisuju Moritz Grünwald, Rudolf Strohal, Vaso Doić, Gustav Fleischer, Marijan Vuković, Franjo Šimunović, Ernest Kramberger, Vjekoslav Košćević, Vjekoslav Klemen,

Aleksander Valčić Petravić i ostali. Među raznoliko zastupljenim područjima i temama ponajviše se ističu odgoj i obrazovanje te medicina i poljoprivreda. Objavljene knjige svjedoče o napretku znanosti, razvoju nacionalne i prijevodne književnosti te o čitateljskoj kulturi male bjelovarske sredine.

VAŽNA STRUČNA I ZNANSTVENA DJELA

Kada je riječ o stručnim i znanstvenim djelima u Fleischmannovoj tiskari objavljeno je najviše knjiga iz područja školstva²⁷, korisnih priručnika te udžbenika za pučke, srednje i više škole. Odras je to zakonskih odredbi,²⁸ pozitivnih pedagoških reformi i djelovanja hrvat-

²⁵ Dvadeset i peto godišnje izvješće Dječake, Djevojačke, Stručne i Šegrtske učione slobodnoga i kraljevskoga grada Belovara koncem školske godine 1901.-1902. (Bjelovar: Tisak J. Fleischmanna, 1902.)

²⁶ Renić, Gatalica, *Pregled bjelovarskog tiskarstva do 1940. Bibliografija*, str. 16.

²⁷ Prema Zapisnicima gradskog poglavarstva Fleischmann je za svoje aktivno sudjelovanje u unapređenju školstva primio nagradu Odjela (ministarstva) za bogoštovlje i nastavu. Državni arhiv Bjelovar (HR DABJ) 2. Poglavarstvo grada Bjelovara - Bjelovar (1871.-1918.); 1871.-1918., Zapisnici sjednica gradskog zastupstva 1876. – 1880. knj. br. 7.

²⁸ Godine 1869. Odjel (ministarstvo) za bogoštovlje i nastavu ukinulo je povlasticu c. k. naklade školskih knjiga u Beču na tiskanje udžbenika i školskih knjiga. Ukidanje monopola pokrenulo je tiskarsku proizvodnju (tiskanje udžbenika postalo je unosan posao) i potaknulo autore na objavljivanje udžbenika na hrvatskom jeziku. Važnost školskih knjiga za afirmaciju hrvatskog jezika u javnom životu bila je golema. Brojni, prije svega srednjoškolski profesori, krenuli su u pisanje udžbenika i oblikovanje hrvatske terminologije za struku. Više o tome u Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije: od najstarijih vremena do danas*,

skog naprednog učiteljskog pokreta koji je utjecao na stanje u bjelovarskom školstvu, ali i na tiskarsku djelatnost. Objavljena djela nadilaze lokalne i regionalne okvire te pripadaju krugu naprednih stremljenja koja su težila promjeni poimanja odgoja i obrazovanja. Evo nekoliko primjera. Krajem 19. stoljeća bilježi se značajan razvoj prirodnih znanstvenih disciplina, a posebno kemije. Bjelovarski gimnazijski profesor i ravnatelj Gustav Fleischer preveo je s njemačkog jezika te prilagodio za gimnazije iznimno vrijedan udžbenik iz kemije *Naputak za metodičko naučavanje anorganske lučbe* (1882) Ferde Wilbranda.

Prvi autorski udžbenik bjelovarskog tiskarstva bio je udžbenik iz matematike. Franjo Šimunović u Fleischmannovoj tiskari objavljuje ilustrirani udžbenik *Prva zorna računica k Računalu*. Knjiga je izašla u nakladi autora 1886. godine na njemačkom i hrvatskom jeziku, a objavljena je i *Druga zorna računica za drugi razred pučkih škola*. Šimunović je uz udžbenik oblikovao i nastavna pomagala.

Krajem 19. stoljeća posebno se cijenila zornost i primjenjivost u nastavnoj praksi. Učitelj Dječjačke škole Vaso Doić napisao je 1890. godine udžbenik *Pouka u pčelarstvu*. Udžbenik se upotrebljavao u školama,²⁹ ali i općenito za poduku pčelara. U *Tjedniku bjelovarsko-križevačkom* od 15. studenoga 1890. godine stoji kako je »vrstni i iskušani pčelar g. Vaso Doić, pučki učitelj u Bjelovaru, odlučio i u našoj županiji ovoj korisnoj grani gospodarstva put prokčiti, te je u tu svrhu izdao nakladom, tiskom knjižare J. Fleischmanna u Bjelovaru knjižicu pod naslovom Pouka u pčelarstvu, za porabu u školi i narodu sa naputkom. U toj zanimljivoj i laskim jezikom pisanoj knjižici, koja se za 25 nč. prodaje, tumači nam pisac sve, što treba da znademo i radimo, želimo li se baviti pčelarstvom tako, da nam uz zabavu pruža i liepu pouku.«³⁰

Osim udžbenika pažnje vrijedni su i priručnici. Malo je poznato da je gimnazijski profesor i ravnatelj Rudolf Strohal u Bjelovaru 1893. godine objavio djelo *Hrvatska slovnica za srednje i nalike im škole*. Bila je to prva hrvatska gramatika napisana Brozovim fonološkim

pravopisom koja nije zaživjela u nastavnoj praksi.³¹ Učitelj i publicist Vjekoslav Klemen skupio je prigodne javne govore (njih 241) i sa svojim ih tekstovima dao tiskati kao priručnik za govornike pod naslovom *Prigodni govori* (1888). Klemen je priredio i popularnu *Pjesmaricu crkvenih nabožnih pjesama* (1891) koja je nastala na poticaj Ivana Nepomuka Jemeršića. Spisateljski su aktivni bili i školski nadzornici (savjetnici) koji u svojim radovima nastoje unaprijediti ondašnje školstvo, preispitati ulogu i status učitelja te predlagati nove metode poučavanja. Kao primjer može se izdvojiti Marijan Vuković koji je 1875. godine postao kraljevski županijski školski nadzornik u Bjelovaru. U županiji je obnovio škole, otvorio knjižnice, oživio učiteljske sastanke, uveo članstvo u društvima te aktivno sudjelovao u radu bjelovarskih kulturnih udruga.³² Vuković je napisao puno priloga za časopise i za knjige. U Bjelovaru objavljuje opsežni priručnik usmjeren na donošenje zakona o osnovnim školama *Ustav Kraljevine Hrvatske i Slavonije* (1879).³³ Njegova knjiga *Učitelj i škola* iz 1885. godine praktični je pedagoško-didaktički priručnik namijenjen pučkim učiteljima onoga vremena. O razlozima pisanja i potrebi ovakve pedagoške literature među nastavnim kadrom Vuković je napisao: »Uvidio sam, da bi za bolji i skladniji razvoj pučkoga školstva trebao rukovodnik, u kom bi mladi i neiskusni učitelji imali pedagoško-didaktični pregled u saveznoj cjelini ob ođnošajih učitelja i škole, o praktičnom radu u školi i raznih obzirih pri njem, da se budu od početka svoga službovanja znali bolje snaći i kretati u svom poslovanju i to sve dotle, dok budu jednom praktični. Pučki učitelj (i učiteljice) bo, čim izajdu iz preparandije, počmu odmah samostalno službovati, bez službene vještine i dovoljne prakse. Oni se u preparandiji istina uzgoje i naobraze za svoje zvanje, ali im ipak u mnogom manjka vještina i znanje, koje se postizava u praksi samostalnim radom i kretanjem, te si moraju u tom pomagati u službi sami, kako koji zna.«³⁴ Vuković je sabrao, uredio i objavio pregled učiteljskih skupština pod nazivom *Hrvatske učiteljske skupštine* (prvi svezak 1886; drugi svezak 1891).³⁵ U knjigama između ostalog piše o važnosti učiteljskih skupština, organizaciji i

sv. 7 (Zagreb, Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, 1911.), str. 33.

²⁹ Dječjačka škola u Bjelovaru je imala svoj voćnjak, vinograd i pčele. U školskom vrtu koji se zvao »pokušavalište« djeca su učila »praktično osim oplemenjivanja voćkah još i sve potrebno za vrtlarstvo i pčelarstvo to jest, kako i kada sijati, presađivati i obrađivati i za sjeme spravljati.« DABJ, Fond 323. Školska spomenica Dječjačke škole, I. knjiga, str. 97.

³⁰ »Pčelarstvo«, *Tjednik bjelovarsko-križevački* (Bjelovar, 15. studenoga 1890.), str. 4.

³¹ Razlog tomu bile su brojne metodološke nespretnosti i znanstvene pogreške. Prema Jelena Ribarić, »150. godina rođenja Rudolfa Strohala«, *Ježik* 53 (5) (Zagreb, 2006.), str. 199.

³² Renić, Gatalica, *Pregled bjelovarskog tiskarstva do 1940. Bibliografija*, str. 23, 43, 45.

³³ Marijan Vuković, *Ustav Kraljevine Hrvatske i Slavonije* (Bjelovar Nakladom Knjižare i tiskare J. Fleischmanna, 1879.)

³⁴ Isti, *Učitelj i škola* (Bjelovar: Tiskom i nakladom Knjižare i tiskare J. Fleischmanna, 1885.)

³⁵ *Hrvatske učiteljske skupštine* / sabrao i priredio Marijan Vuković, kr. županijski školski nadzornik, (Bjelovar, Tiskom i nakladom knjižare i tiskare J. Fleischmanna, 1886.)

ustrojstvu pučkih škola, a u Narodnim novinama od 24. rujna 1891. knjige su opisane kao svojevrsna pedagoška enciklopedija.³⁶

Pedagoški pisac i pripovjedač Vjekoslav Košćević 1899. godine objavljuje u Bjelovaru popularnu zbirku poučnih crtica o odgoju i učenju pod naslovom *Nekoliko opasaka o uzgoju*. Košćević se zalaže za raznovrsnije odgojno-nastavne metode, veću odgojnu ulogu umjetničkih djela, za učenje ručnog rada i pokuse, slobodno crtanje i pisanje sastavaka, tjelovježbu i povezivanje predmeta sa svakodnevnim životom. Podupirao je izjednačavanje plaća učitelja i učiteljica, borio se protiv tjelesne kazne i branio učitelje od optužbi za bezvjerje. Zanimljivo je kako Košćević u svome djelu primjerice propituje je li potrebna još uvijek šiba kao disciplinska mjera u školi i domu.³⁷

Uz reforme školstva važno pitanje bilo je opismenjivanje i prosvjećivanje puka. O ulozi učitelja u procesu prosvjećivanja puka (prije svega seljaka) pisao je Dragutin Klobučar u knjizi *Pučka predavanja* (1899). U uvodu knjige autor navodi da su učitelji prvi pozvani širiti »obrazovanost u prostom puku« i da je to razlog zašto ju je napisao.³⁸

Ravnatelj bjelovarske bolnice Aleksander Valčić Petravić objavio je knjigu o liječenju tuberkuloze – *Beiträge zur medicinischen Tagesfrage das Natrum benzoicum als Mittel zur Bekämpfung der tuberculösen Lungenerkrankungen und prof. Freiherr von Rokitsky* (1879). Knjiga je napisana na njemačkom jeziku, a od ostalih ističu se vrijedna djela nadrabina Moritza Grünwalda i osječkog nadrabina Samuela Spitzera. Autori su to koji pišu o židovskoj povijesti, kulturi, jeziku i religiji. Spomenute knjige na njemačkom jeziku vrijedna su građa koju bi valjalo detaljnije znanstveno analizirati i vrednovati.

VAŽNA I RIJETKA KNJIŽEVNA DJELA TISKANA U BJELOVARU

Analiza književnih djela objavljenih u Fleischmannovoj tiskari ukazuje na velik broj prijevodne literature i literature za mlade čitatelje. Među najaktivnijim prevoditeljima bio je gimnazijski profesor i ravnatelj Rudolf Strohal. U Bjelovaru se tiskaju njegovi prijevodi Lessingovih djela *Miss Sara Sampson* (1894) i *Misogyn ili neprijatelj žena* (1895). Ovo zadnje djelo vrlo je rijetko izdanje budući da je riječ o prvom i do sada jedinom prijevodu ove komedije. Strohal je preveo i popularni Swiftov *Gulliverov put u zemlju Liliputanaca* (1901) koji je doživio tri izdanja u Bjelovaru. Uz prijevode pripremio je i uredio za škole osmo izdanje Reljkovićeve *Satira* (1895). O brizi za mlade čitatelje svjedoči i pripovijest *Petar Ilinić uznik čaklovački* (1888) koju je napisao bjelovarski učitelj Ernest Kramberger. Pripovijetka za mladež govori o vremenu kad je utvrda Čaklovac pripadala Osmanlijama, a napisana je u stilu Šenoe uz obilje povijesnih ličnosti i istinitih događaja. Knjiga je ilustrirana, a ilustracije su potpisali Josip Hohnjec i Ernest Kramberger. U predgovoru knjige Kramberger piše sljedeće: »Naše knjižnice, naročito knjižnice učeničke, nemaju odviše prikladnih knjiga, što no ih mladež rado čita. Rekao bih pače, da će ti u mnogim slučajevima biti teško naći dovoljan broj takovih, koje bi mogao dati u ruku svakomu. Štivo je obično ili izpod ili iznad one dobe, u kojoj se poprično nalazi mladež srednjih učilišta u razredima do VI. — VII. Ovom knjižicom, što ju ovdje izdajem, nakanio sam umnožiti broj knjiga, koje zanimaju mladež. Nadam se, da će ju rado čitati.«³⁹

IZVJEŠĆA I KALENDARI

Najveći dio tiskarske djelatnosti Jacoba Fleischmanna usmjeren je na pučke kalendare i izvještaje. To je bio zahtjevan, ali siguran i unosan posao koji je donosio veliku financijsku korist. Od posebne važnosti su godišnji županijski izvještaji koji su donosili detaljne podatke

³⁶ »Hrvatske učiteljske skupštine«, *Narodne novine* (Zagreb, 24. rujna 1890.), str. 4.

³⁷ »No zadnje ti došapćujem: Šiba, to ti je samo tvoj komoditet, a to je sramotno. Komoditet, da, lijenost, tebi se ne će truditi oko upućivanja djeteta, ne će ti se vršiti tešku i mučnu kontrolu nad tim da li se tvoje zapovijedi izvršavaju, pa misliš, da ćeš najednom obaviti sve šibom! O muči grozdovi vise! Uništi ti svoju lijenost, pa i u tom prednjači djetetu. Kontroliraj ti sebe, i ono će sebe. No, dragi oče i majko, ako već šibaš i moraš da šibaš, tad ću ti ipak jedno savjetovati, a to je: Ne šibaj pred drugom djecom. Imaš li više djece, tad pošalji ostalu u drugu sobu, ma i na hodnik, dok osuđeni bude šiban. Ne daj da druga djeca vide tvoje zažareno lice, tvoje bijesne, oči, prišteđi im tu sliku o sebi. Veli se doduše da kazan neka bude javna, da se i drugi uplaše. No ja mislim da je dosta ako drugi čuju sam plač krivca i možda tvoje udarce. Ta i vješanje se danas ne obavlja javno.« Vjekoslav Košćević, *Nekoliko opazaka o uzgoju* (Bjelovar: Tisak i naklada J. Fleischmann-a, 1889.), str. 41.

³⁸ Renić, Gatalica, *Pregled bjelovarskog tiskarstva do 1940. Bibliografija*, str. 90.

³⁹ Ernest Kramberger, *Petar Ilinić uznik čaklovački* (Bjelovar: Tisak J. Fleischmanna, 1888.)

o stanju u upravi i financijama, o kretanju stanovništva, školstvu, društvima, zdravstvu, veterinarstvu, gospodarstvu, zadrugarstvu, trgovini i obrtu, sajmovanju, industriji, šumarstvu i građevinarstvu. Fleischmann je imao monopol nad tiskanjem županijskih izvještaja, a prvi zabilježen izvještaj tiskan je 1894. godine pod nazivom *Izvještaj upravnoga odbora o stanju javne uprave i kr. podžupana o djelovanju kr. županijske oblasti i područnih joj kr. kotarskih oblasti u godini 1893., podnešen županijskoj skupštini u sjednici dne 2. lipnja 1894.*⁴⁰ Obimom puno manji, ali jednako važni su statuti, pravila, poslovnici i odluke (naredbenici, propisi, pristojbenici)⁴¹ sve brojnijih županijskih i gradskih ustanova, institucija i društava. Neke od službenih publikacija nastalih u Fleischmannovoj tiskari su *Štatut za obrt dimnjačarski i naredba pri požarima za grad Belovar* (1891), *Pravila Učiteljskoga društva sa sjedištem u Belovaru* (1891), *Pravila društva za poljepšavanje grada Bjelovara* (1894), *Štatut slobodnog i kralj. grada Bjelovara ob uređenju gradske uprave* (1896), *Štatut Županije belovarsko-križevačke ob umirovljenju obćinskih činovnikah te ob opskrbi njihovih udova i sirotčadi* (1896), *Pravila Bjelovarske štedionice utemeljene 1872.* (1898), *Naredba kralj. zemaljske vlade odjela za unutarnje poslove od 7. lipnja 1899 br. 38.681 kojom se određuju preventivne mjere proti unosu kuge* (1899).

Zahvaljujući zakonskoj obvezi, bjelovarske pučke i srednje škole redovito su objavljivale godišnje školske izvještaje. Fleischmann tiska prvi, a kasnije i velik broj gimnazijskih godišnjih izvještaja te prvi i isto tako velik broj izvještaja Dječjačke pučke škole i kasnije osnovnih škola. Najstarije Fleischmannove tiskane publikacije upravo su školski izvještaji iz 1877. godine. Izvještaji su imali višestruku ulogu i korisnu zadaću – od općeg uvida i pregleda do valorizacije rada škola. Prema propisanoj strukturi sadržavali su podatke o nastavnicima, učenicima i njihovu uspjehu, nastavnim planovima i programima, nastavnim zbirkama, povijesnom razvoju škola i sl. Posebnu pozornost plijene uvodni dijelovi izvještaja u kojima su objavljivani radovi gimnazijskih profesora i učitelja pučkih škola o različitim stručnim temama.⁴² Kao primjer može poslužiti Fleischerova

rasprava *Nešto o alkimiji*⁴³ objavljena u 12. izvješću Kraljevske realne gimnazije. Paušek-Baždar u svom radu navodi kako se radi o prvoj raspravi s temom iz povijesti alkemije na hrvatskom jeziku i jednoj od prvih rasprava iz povijesti znanosti i kulturne povijesti uopće u hrvatskoj znanstvenoj literaturi 19. stoljeća zbog čega Fleischera naziva prvim hrvatskim povjesničarem kemije.⁴⁴

Značajan dio Fleischmannove tiskarske aktivnosti vezan je uz ilustrirane pučke kalendare. Prvi sačuvani bjelovarski kalendar objavljen je 1885. godine pod nazivom *Ilustrirani hrvatski pučki koledar za rimokatolike, grčko-iztočne [!] i izraelitčane [!] za prostu godinu 1886.*⁴⁵ U bjelovarskim krajevima kalendari su bili, i dugo ostali, jedini pisani tekstovi koji su dopirali do širih narodnih slojeva te bili prisutni u svakom domu. Njihov sadržaj bio je koristan i poučan. U njima su svoje prve radove objavljivali bjelovarski učitelji i profesori. Imali su gotovo ustaljenu strukturu: I. Kalendar; II. Priče, poezija, putopisi; III. Popisi sajмова; IV. Gospodarski savjeti; V. Šale; VI. Oglasi i reklame. Kalendari su na prvim stranicama izvještavali o najvažnijim političkim događanjima i aktualnim popularnim političkim osobama i kraljevskim obiteljima. Velik su dio kalendara zauzimale reklame i oglasi. Najčešće su to nenumerirane stranice na kraju kalendara na kojima se detaljno oglašavao rad obrtnika, trgovaca i poduzeća. Ono po čemu su se izdvajali od ostalih publikacija bile su bogate ilustracije, a dio teksta i ilustracija tiskan je u bojama što svjedoči o umješnosti i kvaliteti tiskara. Budući da su kalendari bili ilustrirani i zahtijevali značajna tiskarska umijeća, postoji mogućnost da je Fleischmann ove publikacije tiskao u Austriji.⁴⁶ Kao prilog tom razmišljanju može se navesti crtica objavljena u *Tjedniku bjelovarsko-križevačkom* koji je objavljivao suparnički bjelovarski tiskar Adolf Kolesar: »Ali i ove godine stoji na čelu koledara velika neistina na ime 'Druck.....von J. Fleischmann in Belovar' jer je koledar u Beču štampan. Kako je god hvale vrijedno, da je nakladnikovim nastojanjem u koledaru i na hrvatsku obzir uzet, to ne možemo nikako pojmiti, da takvu krupnu neistinu na naslov-

⁴⁰ *Izvještaj upravnoga odbora o stanju javne uprave i kr. podžupana o djelovanju kr. županijske oblasti i područnih joj kr. kotarskih oblasti u godini 1893., podnešen županijskoj skupštini u sjednici dne 2. lipnja 1894.* (Bjelovar: Knjigotiskara J. Fleischmanna 1894.)

⁴¹ Većina službenih publikacija bila je propisana zakonima.

⁴² Objavljivanje stručnih radova/rasprava bila je obveza za srednjoškolske profesore. Taj običaj je Austrija preuzela od Njemačke i uvela ga u svoje i u hrvatske škole. Snježana Paušek-Baždar, »Fleischerova gledišta o razvitku alkemije«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 32, 1-2 (63-64) (Zagreb, 2006.), str. 208.

⁴³ Gustav Fleischer, »Nešto o alkimiji«, *Dvanajsto izvješće o Kraljevskom malom realnom gimnaziju u Bjelovaru na koncu školske godine 1887./88.* (Bjelovar: Tiskara J. Fleischmanna, 1888.), str. 1–21.

⁴⁴ Paušek-Baždar, »Fleischerova gledišta o razvitku alkemije«, str. 208.

⁴⁵ *Ilustrirani hrvatski pučki koledar za rimokatolike, grčko-iztočne [!] i izraelitčane [!] za просту godinu 1886.* (Bjelovar: Tiskom i troškom J. Fleischmanna, 1885.)

⁴⁶ Renić, Gatalica, *Pregled bjelovarskog tiskarstva do 1940. Bibliografija.*

ni list štampati dade. Čujemo da tako i u Zagrebu rade.⁴⁷

U Bjelovaru je postojala praksa objavljivanja kalendara na njemačkom jeziku (Bjelovarer bote). Ovi su kalendari sačuvani u malom broju primjeraka i godišta, a nije sačuvan niti jedan objavljen u tiskari Jacoba Fleischmanna.

ČASOPISI

U Fleischmannovoj su tiskari tiskana samo dva naslova časopisa, ali valja istaknuti da su to bili prvi bjelovarski tiskani i prvi stručni časopisi. *Das Jüdische Centralblatt* časopis je međunarodnog značaja, a *Tumač* prvi bjelovarski pedagoški časopis. *Das Jüdische Centralblatt* najstariji je i ključni naslov u Hrvatskoj namijenjen židovskom stanovništvu. U Bjelovaru su objavljena dva godišta u vrijeme kada je urednik Moritz Grünwald kao rabin službovao u gradu. Časopis je nastavio izlaziti do 1890. godine s različitim podnaslovima i u različitim sjedištima, a digitaliziran je u nekoliko svjetskih knjižnica među kojima je i Bodleiana u Oxfordu koja je časopis digitalizirala u okviru projekta Europeana.

Uvidom u sadržaj može se uočiti da je to bio znanstveno-stručni časopis koji je sadržavao brojne priloge iz područja jezika, religije, povijesti i etike. Nadrabin Moritz Grünwald bio je urednik i autor velikog broja priloga, a već u prvoj godini izlaženja pojavljuju se suradnici iz Beča, Parme, Amsterdama, Berlina, Dresdenu, Sarajeva, Zagreba i Osijeka. U broju 21 u članku Rückblick napisanom povodom prve godišnjice izlaženja, ističe se da je časopis obuhvatio različite teme i da je namijenjen širokom krugu čitatelja u svim dijelovima svijeta. Časopis je i za današnje standarde iznimno stručno oblikovan, tehnički i sadržajno dobro uređen. Svaki broj imao je sadržaj, potpisane tekstove s objasnjenim i bibliografskim fusnotama, bibliografiju i popise suradnika, tema i autora. U okviru časopisa tiskani su vrijedni znanstveni i stručni separati. Zanimljivost je ovog časopisa korištenje različitih pisama i jezika. Osim velikog međunarodnog i državnog značenja časopis je bio važan za lokalnu povijest budući da je najstariji časopis tiskan u Bjelovaru, a dio tekstova vezan je uz grad, npr. tekstovi propovijedi iz gradske sinagoge.⁴⁸

Prvi pedagoški časopis tiskan u Bjelovaru bio je *Tumač* i izlazio je kratko. Zbirka periodike Nacionalne

Slika 4. Naslovnica Das Jüdische Centralblatt Goethe University Frankfurt. Dostupno na: <https://sammlungen.ub.uni-frankfurt.de/cm/periodical/pageview/9625157>

Slika 5. Tumač – list za učitelje u srednjih i pučkih školah. Naslovnica prvog broja, NSK, Zbirka periodike

⁴⁷ Tjednik bjelovarsko-križevački, (Bjelovar, 12. studenoga 1892.), str. 3.

⁴⁸ Renić, Gatalica, *Pregled bjelovarskoga tiskarstva do 1940. Bibliografija*, str. 16, 43.

i sveučilišne knjižnice u Zagrebu čuva devet brojeva koji su izlazili od 1. kolovoza do 1. prosinca 1884. U prvom broju *Tumača* od 1. kolovoza 1884. godine navodi se kako je »zadaća ovoga lista, velika i teška. Treba da se svakoga pojedinca iskustvo dozna, obznani i sačuva, da uzmognemo roditi domovini i svijetu pedagoga.«⁴⁹

Urednik Gustav Fleischer i ostali zastupljeni autori pišu o pozivu, dužnostima, pravima te staleškom položaju učitelja, malim plaćama i neuređenim mirovinama učitelja. Teme su također doticale reformu školstva, nove oblike poučavanja, primjere dobrog rada u nastavi te različite kulturno-društvene novosti. Unatoč kratkom izlaženju, *Tumač* je imao važnu ulogu u sakupljanju, razmjeni i širenju znanstvenih i stručnih informacija. Ovaj sadržajan i dobro uređen časopis ima svoje mjesto u hrvatskoj i bjelovarskoj povijesti pedagoške misli i razvoja periodike, a bio je u fokusu istraživačkog interesa nekoliko relevantnih radova.⁵⁰

KATALOZI I OGLAŠAVANJE

Fleischmann je bio iznimno uspješan trgovac i dobro je promovirao, oglašavao, ali i prodavao svoje proizvode. Prvi počinje objavljivati knjižarske kataloge s popisom tiskanih knjiga, a najviše u svojim pučkim kalendarima. U velikom broju novina (Narodne novine, Napredak, Književna smotra...) diljem Hrvatske objavljuje osvrte i oglase za knjige i ostale proizvode.⁵¹ Danas ti katalogi i oglasi predstavljaju dragocjen izvor za proučavanje razvoja tiskarstva, nakladništva i knjižarstva u Bjelovaru.

Fleischmann je sudjelovao na brojnim sajmovima i izložbama na kojima je predstavljao svoje proizvode. Njegovi radovi nagrađeni su na svjetskim izložbama (Imenik odlikovanih iz Kraljevina Hrvatske i Slavonije na Tisućgodišnjoj izložbi Kraljevine Ugarske u Budimpešti, 1896), a među nagradama je i vrijedno odlikovanje – španjolski Red Izabele.

Prisutan je i na Tipografičkoj izložbi u Budimpešti 1878. na kojoj je izlagalo svega deset tiskara iz Hrvatske. Tom prigodom objavljena je publikacija Popis izložaka hrvatsko-slavonskog iz koje saznajemo da je Fleischmann imao jednog slagara, jednog tiskara i jedan stroj.⁵²

Knjižara
J. Fleischmanna
u Belovaru
trgovina umjetnina, glasbotvorina i papira.

Izabrano skladište svih struka domaće te ineliterature

Veliki izbor molitvenika, atlanta, zemljovida i globusa, poslovnih knjiga, bilježnica, protokola, čestitaka, i biljeta svih vrsti listovnog i pisaćeg papira, pisaćih i risaćih stvari i kovertah.

Sladište svih školskih knjiga, učevnih sredstava i pomoćnih učila za školu i dom.

Naručbe primaju se na sve domaće, tuzemne i inozemne novine, modne listove itd., te se svakoj naručbi točno udovoljuje. Ako bi se naručila koja nova ili starija knjiga, koje na skladištu neima dobit će se odmah i naručbi udovoljiti.

Vlastita naklada novih pisanaka, risanka i zadaćnica odobrene odpisom vis. kr. zem. vlade od 19. lipnja 1890. broj 6895. jesu za porabu u svih pučkih škola uvedene.

Štampa za tiskanje uzoraka na platno (Schillingmuster Vordruckerei) po najnovijem ukusu i uz najjeftinije cijene.

U mojoj nakladi izašle su slijedeće knjige:

Pouka o pčelarstvu za porabu u školi i narodu od Vase Doića	25 nč.
Učitelj i škola , knjiga za pučke učitelje, priredio Marijan Vuković	1.20 nč.
Hrvatske učiteljske skupštine sabrao i priredio Marijan Vuković I. i II. svezak svaki po	1.— nč.
Ustav kraljevine Hrvatske i Slavonije od Marijana Vukovića, vezano	1.— nč.
Hrvatska pjesmarica	12 nč.
Sanovnik (najstariji i najveći perzijsko-egipatski	25 nč.
Mala pjesmarica ili shirka lijepih pjesama, koje običaju djeca pučkih škola pjevati u crkvi. Cijena	20 nč.
Kraljević Marko sabrane pjesme za puk. Cijena	40 nč.
Hrvatska slovnica od R. Strohala. Cijena	50 nč.
Miss Sara Samson od Lessinga preveo R. Strohal.	50 nč.
Relkovićevo „Satir“ (izdanje R. Strohala). Cijena	35 nč.
Misogyn ili neprijatelj žena od Lessinga preveo R. Strohal.	35 nč.

Album hrvatskih napjeva.

U mojoj knjižari mogu se nabaviti sve hrvatske knjige.

Slika 6. Fleischmannov oglas objavljen u kalendaru 1898. Opći fond Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu

S vremenom osuvremenjuje i proširuje proizvodnju pa iz kasnijih oglasa doznajemo da je tiskara Fleischmann jako dobro opremljena s velikom količinom tiskarskih slova i modernim tiskarskim strojevima – »providjena modernimi pismeni i strojevi«.

Velik dio tiskarske djelatnosti Jacoba Fleischmanna, a koji nije analiziran u ovom radu, odnosi se na račune, različite dokumente te sitni tisak poput razglednica i sl. Fleischmann tiska i pisanke, risanke i zadaćnice koje su bile propisane zakonskim uredbama.

⁴⁹ »Što želimo«, *Tumač* (Bjelovar, 1. kolovoza 1884.), str. 1.

⁵⁰ Vladimir Strugar, »Pedagoški časopisi bjelovarskog područja prije Bjelovarskog učitelja«, *Bjelovarski učitelj*, 19, (1-3) (Bjelovar: 2014.), str. 80-81, Isti, »Regionalni pedagoški časopisi: doprinos nacionalnoj pedagoškoj periodici«, *Napredak*, 140, (3) (Zagreb, 1999.), str. 311-318.

⁵¹ *Miss. Sara Sampson*. Književna smotra 1. lipnja 1894. str. 8; *Napredak* 10. rujna 1892., str. 6.

⁵² Dragutin Lihl, *Tipografička izložba u Budimpešti* (Zagreb: Tipografički i litografski zavod C. Albrechta, 1878.)

Iz spomenutih oglasa Fleischmannove tiskare, objavljivanim najčešće u kalendarima, saznajemo što se sve tiskalo od tzv. službenog i sitnog tiska:

– za rad društava: izvješća, pravila, spomenice, programi, pozivnice...

– za štedionice i novčarske zavode: dionice, zaključni računi, bilance...

– za odvjetnike i javne bilježnike: punomoći, troškovnici, dostavne knjige, molbe...

– za trgovce, obrtnike, privatnike i »osebnike«: računi, okružnice, »preporučnice«, listovne artije, zavijci sa napisom, msvake vrsti skrižaljka i knjiga

– tiskanje uzorka na platnu (Schilingmuster, Vordruckerei).

Kao i svi bjelovarski tiskari Fleischmann je imao razvijenu knjižarsku djelatnost, a u ponudi je imao literaturu na svim svjetskim jezicima. Prodavao je knjige, časopise i novine, ali i glazbala, umjetnine, papir i dr.

ZAKLJUČAK

Ovaj kratki životopis Jacoba Fleischmanna ukazuje na njegov značaj, utjecaj, ali i uspjehe na različitim područjima života grada, regije i države. Najznačajnije uspjehe postigao je u tiskarskoj djelatnosti, a uspjeh u Fleischmannovu poslovanju odraz je činjenice da je prvi u Bjelovaru zaokružio srodne djelatnosti i kontrolirao sve etape u proizvodnji i plasmanu knjige, od nabave papira, preko tiskanja i nakladništva do prodaje. Pokušao je zadovoljiti i potrebe građana i službene potrebe vlasti za svim vrstama tiskane građe. Tiskarski posao obavljao je kvalitetno pa je bio poznat i izvan Bjelovara.

IZVORI

Državni arhiv Bjelovar (HR-DABJ). Matična knjiga rođenih Židovske općine Bjelovar; HR-DABJ 592 ili HR-DABJ 592 zbirka matičnih knjiga židovskih bogoštovnih općina (1784. – 1944.) Bjelovar, Daruvar, Križevci.

Državni arhiv Bjelovar (HR-DABJ). Trgovački registar za inokosne tvrtke od 1876. do 1942. Sudbenog stola Bjelovar. Bjelovar, knj. 1, sign. HBJ 81, A.2.1.2. 103, str. 62, br. 123.

Državni arhiv Bjelovar (HR-DABJ). Zbirka matica, br. 476, Židovska općina Bjelovar, Protokol rođenih, knj. I., str.1.

Državni arhiv Bjelovar (HR DABJ) 2. Poglavarstvo grada Bjelovara - Bjelovar (1871.-1918.); 1871.-1918., Zapisnici sjednica gradskog zastupstva 1876. – 1880. knj. br. 7.

Državni arhiv Zagreb (HR – DAZG). Matična knjiga umrlih Židovske bogoštovne općine Zagreb 1878.-1904., Zbirka mikrofilmova matičnih knjiga, M-658.

Fleischer, Gustav. »Nešto o alkimiji«, *Dvanajsto izvješće o Kraljevskom malom realnom gimnaziju u Bjelovaru na koncu školske godine 1887./88.* (Bjelovar: Tiskara J. Fleischmanna, 1888.).

»Gradski izbori«, *Tjednik bjelovarsko-križevački* (Bjelovar, 27. siječnja 1894.), str. 2.

Ilustrirani hrvatski pučki koledar za rimokatolike, grčko-iztočne [!] i izraelitčane [!] za prostu godinu 1886. (Bjelovar: Tiskom i troškom J. Fleišmanna, 1885.).

Imenik odlikovanih iz Kraljevina Hrvatske i Slavonije na Tisućgodišnjoj izložbi Kraljevine Ugarske u Budimpešti 1896 (Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 1896.).

Miss. Sara Sampson. Književna smotra 1. lipnja 1894. str. 8; Napredak 10. rujna 1892.

»Umrli u Zagrebu: od 25 listopada do 1. studenoga 1902.«, *Narodne novine* 252 (Zagreb, 3. studenoga 1902.), nepaginirano.

Kramberger, Ernest. 1888. *Petar Ilinić uznik čaklovački* (Bjelovaru: Tisak J. Fleischmanna, 1888.).

»Nekrolog«, *Tjednik bjelovarsko-križevački* (Bjelovar, 25. listopada 1902.), str. 2.

»Okružna blagajna«, *Tjednik bjelovarsko-križevački* (Bjelovar, 17. rujna 1892.), str. 2.

»Pčelarstvo«, *Tjednik bjelovarsko-križevački* (Bjelovar, 15. studenoga 1890.), str. 4.

Rojc, Milan. 2011. *Oko mene – Milan Rojc i Bjelovar 1879. – 1906.* / Karaula, Željko (ur.). (Bjelovar: Tiskara Horvat, 2011.).

Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857. (Wien: Kaiserlich-Königlichen Hof und Staatsdruckerei, 1859). Dostupno na: <https://archive.org/details/statistischebers00aust> (pristup 23. ožujka 2022.).

»Što želimo«, *Tumač* (Bjelovar, 1. kolovoza 1884.), str. 1.

LITERATURA

- Čepulo, Dalibor. 1999. »Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868.-1918. – pravni i politički vidovi i poredbena motrišta«, *Zbornik Pravnog Fakulteta u Zagrebu*, vol. 49 br. 6, (Zagreb, 1999.), str. 795-825.
- Despot, Miroslava. 1979. »Industrija i trgovina građanske Hrvatske 1873–1880. Prilog gospodarskoj povijesti Hrvatske u doba banovanja Ivana Mažuranića«, (Zagreb: JAZU, 1979.).
- Dobrovšak, Ljiljana. 2011. »Brojčano kretanje Židova na području Bjelovarsko-križevačke županije (1857. – 1918.)«, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 4, (Bjelovar, 2011.), str. 205-235.
- Kraljevina Hrvatske i Slavonije na Tisućgodišnjoj izložbi Kraljevine Ugarske u Budimpešti 1896. (Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 1896.).
- Klaić, Vjekoslav. 1922. *Knjižarstvo u Hrvata: studija o izdavanju i širenju hrvatske knjige* (Zagreb: Tisak i naklada Knjižare St. Kugli, 1922.).
- Karaula, Željko. 2012. *Moderna povijest Bjelovara 1871.-2010.* (Bjelovar: Tiskara Horvat, 2012.).
- Karaula, Željko. 2013. »Prilog poznavanju najranije židovske zajednice u Bjelovaru do izgradnje prve sinagoge 1881. godine«, *Podravina*, XII (23), (Koprivnica, 2013.), str. 150-159.
- Željko Karaula. 2023. *Židovi u Bjelovaru od doseljavanja do Holokausta* (Zagreb: Družba Braće Hrvatskoga Zmaja, 2023.).
- Lihl, Dragutin. 1878. *Tipografička izložba u Budimpešti* (Zagreb: Tipografički i litografički zavod C. Albrechta, 1878.).
- Medar, Mladen. 2007. »Prilog istraživanju povijesti Židova u Bjelovaru«, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 1 (Bjelovar: 2007.), str. 161-177.
- Paušek-Baždar, Snježana. 2006. »Fleischerova gledišta o razvitku alkemije«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 32. (1-2 (63-64)), (Zagreb: 2006.), str. 207-218.
- Ribarić, Jelena. 2006. »150. godina rođenja Rudolfa Strohala«, *Jezik*, 53 (5), str. 199.
- Petrić, Hrvoje, Holjevac, Željko, Karaula, Željko. 2013. *Povijest Bjelovara: od početaka naseljavanja do kraja Domovinskoga rata* (Zagreb - Bjelovar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2013.).
- Renić, Zorka, Gatalica, Tina. 2016. *Pregled bjelovarskog tiskarstva do 1940. Bibliografija* (Zagreb - Bjelovar: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, 2016.).
- Strugar, Vladimir. 1999. »Regionalni pedagoški časopisi: doprinos nacionalnoj pedagoškoj periodici«, *Napredak*, 140, (3) (Zagreb, 1999.), str. 311-318.
- Strugar, Vladimir. 2014. »Pedagoški časopisi bjelovarskog područja prije Bjelovarskog učitelja«, *Bjelovarski učitelj*, 19 (1-3) (Bjelovar, 2014.), str. 80-81.
- Švob, Melita (bez godine), Židovski brakovi nekad i sad. Dostupno na mrežnoj stranici: <https://jevrejskigitalnabiblioteka.rs/bitstream/handle/123456789/1780/MelitaSvobZidovskiBrakoviI-RastaveOCR.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (pristup 21. ožujka 2022.).
- Zoričić, Milovan (ur.). 1883. *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb: Statistički ured Kr. Hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 1883.).

**JACOB FLEISCHMANN – A
FAMOUS BJELOVAR BOOKSELLER,
PUBLISHER AND PRINTER FROM
THE SECOND HALF OF THE 19TH
CENTURY**

Summary

The article brings new insights into the life and work of Jacob Fleischmann, Bjelovar's first bookseller, publisher and printer, active from 1875 to 1902. His publishing and printing legacy is analysed, with a specific review of his most important publications. Fleischmann's contribution to the development of the Bjelovar Jewish community was also emphasized, as well as his role in the political, economic, social and cultural life of the Bjelovar-Križevci County.

Keywords: Bjelovar in the 19th century, Jacob Fleischmann, printing business, Jews